

Adam Szczepański

Manuel II

Przeciwnik i wasal tureckich sultanów

Adam Szczepański

MANUEL II.

PRZECIWNIK I WASAL

TURECKICH SUŁTANÓW

Copyright by Adam Szczepański & e-bookowo 2009

ISBN 978-83-61184-32-4

www.e-bookowo.pl

Kontakt: wydawnictwo@e-bookowo.pl

Wszelkie prawa zastrzeżone.
Kopiowanie, rozpowszechnianie części lub całości bez zgody wydawcy zabronione

Wydanie I 2009

www.e-bookowo.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	5
ROZDZIAŁ I.	
Manuel jako wasal turecki przed samodzielnym objęciem władzy.	10
ROZDZIAŁ II	
Manuel kontra Bajezid. 1391 – 1402.....	37
ROZDZIAŁ III	
Niespełnione nadzieje. 1402 – 1421.....	63
Zakończenie.....	92
Bibliografia.....	96

Wstęp

Druga połowa XIV i początek XV stulecia to w historii Cesarstwa Bizantyńskiego czas postępującego rozkładu, który urzędujący cesarze, najpierw Jan V, a później jego syn, Manuel II, z lepszym bądź gorszym skutkiem starali się powstrzymać. Sytuacja potężnego niegdyś państwa, które w omawianym okresie było cieniem swojej dawnej świetności, była tym trudniejsza, że sąsiadowało z rodzącym się imperium Turków osmańskich. Wobec własnej słabości i siły ekspansywnego sąsiada władcy Bizancjum stali przed wyjątkowo trudnym, zdaniem niektórych, niemożliwym do wykonania zadaniem.

Praca ta ma na celu przedstawienie postaci Manuela II i jego relacji i rywalizacji z sułtanami tureckimi. Jednak w założeniu nie ma to być rozważanie o tym czy Manuel Paleolog był wybitnym cesarzem, którego polityka prowadzona względem Turków w znacznej mierze umożliwiła Cesarstwu dalsze istnienie, bowiem zostało to już rozstrzygnięte przez znakomitych historyków zajmujących się Bizancjum w omawianym okresie¹. Starłem się również by praca ta była możliwie daleka od peanu na cześć „jednej z najsympatyczniejszych postaci w historii późnego Bizancjum”², który gloryfikowałby wszelkie działania Manuela, przedstawiając go jako władcę nieomylnego, ponieważ takich historia nie zna. Ambicją tej pracy, obok ukazania relacji Manuela II z władcami tureckimi, jest natomiast pokazanie, że praktycznie całokształt polityki jaką prowadził cesarz,

¹ Barker, Dennis, Nicol i inni.

² G. Ostrogorski, *Dzieje Bizancjum*, tłum. pod red. H. Evert-Kappesowej, Warszawa 1967, s. 428.

tak zewnętrznej jak wewnętrznej, wyznaczało istnienie potężnego sąsiada. Mogłoby się wydawać, że choćby rekwirowanie ziem klasztorom bizantyńskim, czy zwalczanie tendencji odśrodkowych w Morei ma niewiele wspólnego z bezpośrednimi stosunkami z państwem osmańskim i w poniższej pracy może zostać pominięte. Jednak zajmowanie ziem klasztornych służyło polepszeniu obronności państwa właśnie przeciw Turkom, podobnie zresztą jak stabilizowanie sytuacji na Peloponezie. Takie przykłady można by mnożyć. Niemal na wszystkich działaniach cesarza kładł się cień grożącego Bizancjum państwa Osmanów. Dlatego momentami może się wydawać, że postać Manuela ginie z oczu czytelnika, jednak jest to świadomy zabieg, mający uwypuklić powagę sytuacji, w jakiej znajdowało się Cesarstwo i okoliczności, w jakich przyszło Manuelowi II sprawować władzę. Praca nie skupia się tylko na przedstawianiu działań i motywów cesarza bizantyńskiego, ale także jego suzerenów i przeciwników, tureckich sułtanów, oddając wielkość tym z nich, którzy, choć w różnym stopniu, z pewnością na to zasłużyli: Muradowi, Bajezidowi i Mehmedowi. Ponadto stara się odpowiedzieć na pytania czy wszystkie szanse, jakie stały przed Bizancjum w czasach Manuela zostały wykorzystane i czy alternatywne działania do tych, które cesarz podjął w określonych momentach, mogły przynieść jego państwu większe korzyści?

Praca składa się z trzech rozdziałów. Pierwszy przedstawia okoliczności w jakich Cesarstwo Bizantyńskie popadło w zależność od Osmanów za rządów Jana V, jaki udział w ustalaniu wzajemnych relacji miał Manuel, jaka była jego rola po ostatecznym przyjęciu zwierzchności tureckiej i jak się z niej wywiązywał. Rozdział drugi opisuje relacje cesarza i sułtana oraz stosunki bizantyńsko-tureckie od momentu samodzielnego objęcia władzy przez Manuela II w 1391 roku, do porażki Turków osmańskich w bitwie z wojskami Timura pod Ankarą w 1402 roku. Ostatni rozdział dotyczy polityki Manuela względem książąt tureckich po rozpadzie państwa Bajezida po 1402 roku i kończy się w chwili, kiedy cesarz odsunął się od polityki oddając władzę synowi, Janowi VIII.

Duży problem, zwłaszcza przy opisywaniu wydarzeń z drugiej połowy XIV wieku stanowił brak źródeł z tego okresu. Oparłem się o kroniki Laonika Chalkokondylesa³ i Jana Dukasa⁴, napisane dopiero w XV stuleciu. Dla wydarzeń z początku XV wieku podstawę, poza dwoma wymienionymi dziełami, stanowiła także kronika Jerzego Sfrantzesza⁵. Cytaty ze źródeł zawarte w tekście są podawane we własnym tłumaczeniu z anglojęzycznych przekładów.

Laonik Chalkokondyles urodził się w Atenach, najprawdopodobniej w 1430 roku, choć nie można wykluczyć, że przyszedł na świat kilka lat wcześniej. W 1435 roku jego ojciec musiał opuścić miasto z przyczyn politycznych, osiedlając się w Mistrze, gdzie przyszedł kronikarz spędził młodość. Był uczniem Gemistosa-Plethona. Podróżował, możliwe, że w 1449 przebywał w Konstantynopolu. Po podboju Peloponezu przez wojska tureckie prawdopodobnie osiadł na Krecie⁶. Znał język turecki, choć zdaje się, że nie w stopniu, który pozwoliłby mu na swobodne bezpośrednie korzystanie z tekstów tureckich przy tworzeniu swojego dzieła⁷. Zmarł około 1490 roku.

Kronika ateńczyka składa się z dziesięciu ksiąg, obejmujących lata 1298 – 1463, choć miejscami autor wykracza poza przyjętą chronologię. Dzieło kronikarza powstawało przez lata i wygląda na niedokończone. Przyjmuje się, że

³ Korzystałem z angielskiego przekładu trzech pierwszych ksiąg: *A Translation and Commentary of the „Demonstrations of Histories” (Books I – III)*, tłum. N. Nicoloudis, Athens 1996. Miałem również dostęp do pierwszej i części drugiej księgi przekładu czeskiego: *Laonikos Chalkokondyles, Poslední zapaš Brzance*, wyd. J. Kalivoda i R. Dostálová, Praha, 1988 (w polskim tłumaczeniu R. Korczaka, dokonanym na użytek seminarium). Istotne wiadomości zawarte w czwartej księdze podaję za literaturą przedmiotu.

⁴ Korzystałem z angielskiego przekładu: *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, tłum. H. J. Magoulias, Detroit 1975.

⁵ Korzystałem z angielskiego przekładu: *The Fall of the Byzantine Empire*, tłum. M. Philippides, Amherst 1980.

⁶ N. Nicoloudis, *The Life of Laonikos Chalkokondyles* [w:] *Laonikos Chalkokondyles*, dz. cyt., s. 46 – 57.

⁷ Tenże, *The Demonstrations of Histories* [w:] *Laonikos Chalkokondyles*, dz. cyt., s. 73.

Chalkokondyles rozpoczął pisanie po upadku Konstantynopola i tworzył aż do swojej śmierci. W swoim dziele w centralnym punkcie umieszcza Turków, a o historii Bizancjum pisze w odniesieniu do państwa Osmanów. W przeciwieństwie do współczesnych sobie kronikarzy bizantyńskich stara się powstrzymać od własnych komentarzy i przemilczeć swój stosunek do opisywanych wydarzeń. Dzieło ateńczyka zawiera liczne błędy chronologiczne⁸. W poniższej pracy korzystałem z pierwszych czterech ksiąg kroniki, z których ostatnia doprowadzona jest do śmierci Mehmeda I.

Ustalenie dokładnych lat życia Jana Dukasa jest trudne, jednak wiadomo że żył w tych samych czasach, co Laonik Chalkokondyles. Pochodził z Konstantynopola. Po zdobyciu miasta przez Turków osiadł na Lesbos, gdzie jako minister genueńskich władców wyspy zaczął tworzyć swoją kronikę.

Biorąc pod uwagę pełnioną funkcję, nie dziwi prozachodnie stanowisko, jakie Dukas przedstawił na kartach swojego dzieła. Uważał, że unia Kościołów przeprowadzona w odpowiednim czasie przyniosłaby taką pomoc Zachodu, która umożliwiłaby przetrwanie Cesarstwa. Jego kronika także zawiera błędy chronologiczne⁹.

Jerzy Sfrantzes urodził się w Konstantynopolu, w 1401 roku. Zmarł prawdopodobnie w 1478 roku. Dorastał na dworze cesarskim. Piastował funkcję sekretarza Manuela II Paleologa, a później ambasadora Konstantyna XI Paleologa, którego był przyjacielem (o zażyłości świadczy fakt, że cesarz był ojcem chrzestnym dzieci Sfrantzesa). W 1451 roku został mianowany wielkim logotetą. Po upadku Konstantynopola dostał się do niewoli tureckiej, a po odzyskaniu wolności przebywał w Italii i na Korfu, gdzie zmarł.

⁸ Tamże, s. 65 – 75.

⁹ O. Jurewicz, *Historia literatury bizantyńskiej. Zarys*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Łódź 1984, s. 275 – 276.

Zachowały się dwie wersje kroniki pierwotnie przypisywanej Sfrantzesowi: *Kronika większa*¹⁰ i *Kronika mniejsza*¹¹, jednak prawdopodobnie wielki logoteta jest autorem tylko drugiej z nich. Natomiast *Kronikę większą* przypisuje się Pseudo-Sfrantzesowi, identyfikowanemu z Makariosem Melissenosem. W mojej pracy korzystałem tylko z kroniki Sfrantzesa. *Kronika mniejsza* przedstawia punkt widzenia reprezentowany przez kręgi dworskie, z których wywodził się autor. Można pokusić się o stwierdzenie, że jest to oficjalna wizja schyłkowych dziejów Cesarstwa i dynastii Paleologów przyjmowana przez dwór konstantynopolitański¹². Obejmuje lata 1401 – 1477.

Pomniejsze źródła, jak pisma Manuela Paleologa czy Demetriusza Kydonesesa, pierwszego ministra na dworze Jana V i Manuela II, a jednocześnie nauczyciela i przyjaciela cesarza, pozyskałem z literatury przedmiotu.

Składam serdeczne podziękowania wszystkim, którzy pomogli mi w zbieraniu materiałów do tej pracy, a w szczególności pani prof. dr hab. Małgorzacie Dąbrowskiej.

¹⁰ Chronicon Maius.

¹¹ Chronicon Minus.

¹² M. Philippides, *Introduction* [w:] Dukas, dz. cyt., s. 6 – 10.

ROZDZIAŁ I.

MANUEL JAKO WASAL TURECKI PRZED SAMODZIELNYM OBJĘCIEM WŁADZY.

W XIV wieku Cesarstwo Bizantyńskie targane wewnętrznymi sporami, wojnami domowymi i uwikłane w konflikty z rosnącymi w siłę sąsiadami przeżywało szybki upadek. W zastraszającym tempie kurczyło się terytorium państwa i malał autorytet władzy cesarskiej. Całości smutnego obrazu dopełniał krach finansowy powodowany ciągłymi wojnami. W historię tego stulecia na stałe wpisało się szukanie przez pretendentów do tronu poparcia na obcych dworach. W trakcie trwającej przeszło siedem lat rywalizacji o władzę między dwoma Andronikami¹³ sięgano po posiłki serbskie i bułgarskie, a kiedy po śmierci Andronika III *megadomestikos*¹⁴ Jan Kantakuzen¹⁵ walczył z Anną Sabaudzką,

¹³ Mowa o wojnach domowych między Andronikiem II Paleologiem, a jego wnukiem, Andronikiem III, w latach 1321 – 1327. Konflikt zakończył się ostateczną wygraną Andronika III.

¹⁴ Tytuł najwyższego dowódcy wojsk lądowych w Bizancjum. A Kazhdan, *Megasdomestikos*, [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York – Oxford 1991, wyd. A. Kazhdan, vol. 2, s. 1329 – 1330.

¹⁵ Arystokrata bizantyński, jeden z głównych architektów zwycięstwa Andronika III w wojnach domowych z lat dwudziestych. Później *megadomestikos*, który za rządów Andronika faktycznie kierował państwem. Po śmierci cesarza w 1341 roku rościł sobie prawa do regencji nad małoletnim Janem V, w wyniku czego doszło do długoletniego konfliktu z obozem utworzonym wokół cesarzowej-matki, Anny Sabaudzkiej. W latach 1347 – 1354 cesarz Bizancjum. Zdetronizowany przez Jana V resztę życia spędził w klasztorze, pod zakonnym imieniem Joazaf, ale do końca zachował wpływ na bizantyńską politykę. Zmarł w 1383 roku. D. M Nicol, *The Reluctant Emperor. Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c. 1295 – 1383*, Cambridge 1996.

sprawującą rządy w imieniu małoletniego syna Andronika III – Jana Paleologa, nie wahał się sięgnąć po wsparcie tureckie¹⁶. Stale rósł wpływ Wenecji, Genui, Serbii i wreszcie Osmanów¹⁷. Rosło też znaczenie współcesarza¹⁸ i niezależność poszczególnych prowincji od władzy w Konstantynopolu.

Kiedy w 1354 roku Janowi V udało się wreszcie objąć samodzielne rządy, terytorium Bizancjum było już o przeszło połowę mniejsze niż za panowania jego ojca. Pod bokiem wyrosli natomiast groźni sąsiedzi: potężne państwo serbskie i Turcy osmańscy, w szybkim tempie podporządkowujący sobie inne państewka tureckie. Co prawda w 1355 roku zmarł władca Serbów Stefan Duszan¹⁹, a wraz z jego śmiercią carstwo, które zbudował, uległo rozpadowi na mniejsze ośrodki rządzone przez lokalnych władców, jednak słabe Bizancjum nie potrafiło wyciągnąć z tego innych korzyści, ponad to, że przestało istnieć zagrożenie zajęcia Konstantynopola przez wojska serbskie. Jak krótkotrwały był to sukces pokazały szybkie postępy tureckie. Rozpad państwa Duszana umożliwił Turkom osiągnięcie dominacji w regionie, nie mieli już naprzeciw siebie równego przeciwnika, tylko słabe Bizancjum i państewka bałkańskie, których władcom łatwiej było o konflikty między sobą, niż wspólny wysiłek przeciw silnemu

¹⁶ Początkowo seldżuckie, później także po pomoc Turków osmańskich, co przypieczętowało małżeństwo córki Kantakuzena, Teodory, z Orchanem, synem Osmana. J. Reychman, *Historia Turcji*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1973, s. 44.

¹⁷ Dynastia turecka, wywodząca się z plemienia Oguzów. Nazwa pochodzi od Osmana, pierwszego historycznego przedstawiciela. Osmanowie zbudowali własne państwo na gruzach państwa seldżuckiego i szybko stali się śmiertelnym zagrożeniem dla Bizancjum. W końcu XIV wieku można już śmiało mówić o ich całkowitej dominacji w regionie. J.-P. Roux, *Historia Turków. Narody i cywilizacje*, tłum. K. Dąbrowska, Gdańsk 2003, s. 195 – 196.

¹⁸ Tytuł wywodzący się jeszcze z czasów rzymskich. Jego ranga wzrosła znacznie za rządów Paleologów. Proces ten wiązał się z przekształceniem scentralizowanego państwa w kolektywne rządy członków domu cesarskiego, władających w prowincjach, coraz luźniej związanych ze stolicą.

¹⁹ Car Serbii, budowniczy potężnego państwa. Oderwał od Bizancjum Epir, Tesalię i południową część Macedonii. Ingerował w wewnętrzne konflikty Cesarstwa, popierając najpierw Jana VI Kantakuzena, a potem Jana V. Planował utworzenie jednego państwa, serbsko-bizantyńskiego, pod rządami własnej dynastii. M. Dąbrowska, *Stefan Duszan*, [w:] *Encyklopedia kultury bizantyńskiej*, pod. red. O. Jurewicza, Warszawa 2002, s. 444.